

РОЗДІЛ 2

**ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ
У СФЕРІ САМОВРЯДУВАННЯ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ**

Політика польського уряду щодо місцевого самоврядування в Галичині після відновлення державності, порівняно з Австро-Угорською монархією, стала діаметрально протилежною. Якщо до розпаду Австро-Угорщини всі зусилля польських політичних сил були спрямовані на розбудову самоврядних інституцій, особливо на повітовому рівні, та максимально можливе їхнє незалеження від адміністративної влади, то після відновлення незалежності Польщі влада намагалася встановити повний контроль над самоврядуванням. Зволікання із проведенням радикальних реформ у цій сфері, анархія в місцевому самоврядуванні мали головну мету – позбавити українське населення впливу на них, адже в Галичині українці становили більшість.

Основним джерелом для вивчення етнічного складу населення Галичини стали проведені в міжвоєнний період два переписи – 1921 р. і 1931 р. Проте до оцінки їхніх результатів науковці підходять критично, оскільки вони містять низку суттєвих недоліків. Щодо перепису 1921 р., то на тоді міжнародно-правовий статус Галичини ще не був визначений, тривав бойкот дій польської адміністрації українськими політичними партіями та населенням. Тому польський уряд поспішав із проведенням перепису, щоб мати додаткові аргументи на свою користь на міжнародній арені. Ці обставини мали значний вплив на підсумки перепису. Що стосується перепису 1931 р., то і його результати далекі від реальності. Основною причиною цього було намагання офіційних властей будь-що збільшити кількість польського елемента на західноукраїнських землях. Перепис проводився за мовною та релігійною ознаками. Після його закінчення виявилось, що у списках громадян є багато виправлень. Переважно вони стосувалися населення Західної України. Замість

спочатку записаної української (чи русинської) мови іншим почерком було вписано польську. З метою прикриття масштабів фальсифікацій влада заборонила публікацію даних перепису по малих адміністративних одиницях, як-от сільські громади, оскільки вони відразу виявили б очевидні фальсифікації¹.

Варто звернути увагу ще на той факт, що польська статистична служба опрацьовувала лише загальні дані. Матеріали перепису, перед тим як потрапити до Головного управління статистики, проходили відповідну обробку чиновниками староств. Усе це, безперечно, вплинуло на результати перепису. Не досконалий і метод аналізу етнічного складу за релігійною належністю. Ототожнення поляків із католиками, а українців – із православними чи греко-католиками не зовсім правильне². Значна частина українців визнавала себе католиками, були поляки – греко-католики, проте владі перепис за релігійною належністю був вигідний, оскільки давав можливість маніпулювати результатом, а отже, механічно збільшувати відсоток польського населення в Західній Україні. Щоби виявити масштаби фальсифікацій під час перепису 1931 р., треба порівняти його дані з даними інших джерел і підрахунками окремих дослідників. Так, за офіційними даними, українців налічувалось 4 463 000³; за підрахунками Є. Томашевського – 5 145 000⁴; а за загальноприйнятими підрахунками українських учених, чисельність українського населення – 5 587,4 000, що становить 62,6 % від загальної кількості населення краю. Ця цифра, визначена із врахуванням усіх можливих чинників впливу на результат, найближча до істини. Отже, опинившись у ролі національної меншини, українське населення, як свідчать наведені дані, становило більшість на території трьох південно-східних воєводств Другої Речі Посполитої.

Необхідно відзначити ще одну особливість розміщення українського населення – його більшість була зосереджена в сільській місцевості. За офіційними даними, у Львівському воєводстві в сільських районах проживало 53,3 % українців, 43,6 % поляків і 2,3 % євреїв; у Тернопільському – 50,8 %, 47,5 % і 1,5 %; у

¹ Szturm de Sztrem E. Prawdziwa statystyka. *Kwartalnik historyczny*. 1973. Nr 3. S. 666.

² Етнічний склад населення УРСР. Київ: Наукова думка, 1965. С. 76.

³ Tomaszewski J. *Ojczyzna nie tylko polaków: Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. S. 51.

⁴ Ibid. S. 52.

Станиславівському – 78,6 %, 17,9 % та 2,4 % відповідно⁵. Що стосується національної структури галицьких міст, то українці становили в них третю за чисельністю етнічну групу. У жодному повітовому центрі, за винятком м. Городенка Станиславівського воєводства, українці не становили більшості⁶. І лише в небагатьох менших містечках вони чисельно переважали поляків та євреїв⁷.

Подібна національна структура населення краю давала підстави сподіватися, що в органах місцевого самоврядування, особливо сільського рівня, українці здобудуть більшість, у міських радах – пропорційне представництво, і так, сільські та міські ради стануть надійним захисником інтересів українського населення краю. Проте цього не сталося.

Ще в часи перебування Галичини у складі Австро-Угорщини польське населення краю за посередництвом своїх політичних організацій і послів у Віденському парламенті всіма можливими засобами намагалися захищати автономію краю, розширити сферу діяльності та компетенції автономістських інституцій: Крайового сейму, Крайового віділу, повітових рад і відділів та громадських рад. Саме завдяки такій політичній лінії повітові ради діяли в Галичині. В інших частинах імперії, за винятком Чехії, аналогічних інституцій не було. Українські політичні партії вели боротьбу за скасування повітових рад, справедливо вбачаючи в них твердині польського панування у краї. З відновленням Польської держави ситуація змінилася. Добре усвідомлюючи роль і значення органів місцевого самоврядування, центральні органи влади всіма можливими засобами намагалися не допустити переваги українців в органах місцевого самоврядування та взяли їх під повний контроль. Урядова політика в цій сфері була спрямована на обмеження крайового, повітового та громадського самоврядування.

Першою жертвою такої політики став автономний статус Галичини і відповідних інституцій. Спеціальним розпорядженням Ради міністрів Польщі 7 березня 1919 р. було призначено Генерального делегата уряду для Галичини, а також керівника усіх самоврядних крайових і повітових органів⁸. Незабаром закон від 30 січня 1920 р.

⁵ Sprawy Narodowościowe. 1935. Nr 6. S. 563.

⁶ Sprawy Narodowościowe. 1937. Nr 3. S. 253–256.

⁷ Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Весбаден: Otto Harrassowitz, 1983. 175 с.

⁸ Громадський голос. 1926. 1 травня.

ліквідував Крайовий сейм і Крайовий виділ. Функції Крайового виділу перебрав на себе новостворений ТВС⁹. Цей закон визначив також сферу його діяльності та межі компетенцій. На цей орган були покладені обов'язки управління крайовим майном і фондами. На засіданнях сейму 26 березня і 4 травня 1920 р. було обрано шість членів ТВС та трьох заступників. Уже 19 червня 1920 р. під керівництвом Генерального делегата уряду Костя Галецького відбулося перше засідання відділу. Протягом 1921–1922 рр. відбувалися зміни в керівництві й особовому складі. Остаточо його склад сформувався у червні 1922 р. і в такому вигляді проіснував до 1928 р. Очолював ТВС А. Кендзьор, його членами були: С. Бялий, Т. Дверницький, В. Децикевич, Я. Павловський, З. Паздро, Я. Щирек. Складався він із шести департаментів.

У сфері компетенцій I департаменту було місцеве самоврядування¹⁰. За законом, до ТВС переходили повноваження колишнього Крайового виділу у сфері управління крайовим майном, фондами й адміністративно-виконавчі функції. Проте з моменту створення ТВС його повноваження постійно обмежували. Окремі державні міністерства перепідпорядкували собі частину крайового майна. Так, головна дирекція гірничих підприємств забрала акції товариства експлуатації покладів солі в Калуші, що становили власність крайового фонду. Це було зроблено без попереднього повідомлення ТВС і будь-якого пояснення. Нагляд за вузькошляховими залізницями та дорогами, над професійними школами (рільничими, молочарськими) перейшов до держави; 4 крайові та 38 повітових лікарень теж стали власністю держави. Така ж доля спіткала меліоративне бюро. Крайова каса була переведена в підпорядкування Міністерства фінансів¹¹. Крайовий банк, незважаючи на неодноразові протести ТВС, також став власністю держави в особі Міністерства фінансів. Резиденцію банку перенесено до Варшави, а його перейменовано на Польський банк крайовий, а згодом – на Банк крайового господарства. Причому із складу його Наглядової ради усунуто всіх українців¹². Позбавляючи ТВС можливості

⁹ Dziennik Lwowski. 1927. 9 pazdziernika.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 770. Тимчасовий комітет самоврядування, м. Львів. Оп. 1. Спр. 1467. Арк. 8.

¹¹ Там само. Арк. 7.

¹² Громадський голос. 1926. 1 травня.

самостійно розпоряджатися значною частиною крайового майна, власті тим самим позбавляли його важелів впливу на економічне життя краю, і взагалі розглядали як тимчасове явище. Конституція Польщі від 17 березня 1921 р. встановлювала єдину центральну владу у країні і не передбачала для українських земель будь-якого автономного устрою.

Для заспокоєння міжнародної громадськості, передовсім для позитивного для себе вирішення питання про статус Східної Галичини, польський Сейм 26 вересня 1922 р. ухвалив спеціальний закон про самоврядний устрій для трьох південно-східних воєводств¹³. Він передбачав запровадження мініавтономії для східно-галицьких воєводств. Стаття 21 твердила: «На території перелічених воєводств ані держава, ані жодний самоврядний орган не може проводити колонізації». Статті 22, 23 і 25 дозволяли вживання української мови як урядової, поряд із польською. Стаття 24 передбачала утворення українського університету, надання йому автономії та фінансування його діяльності. Стаття 26 твердила, що спеціальний самоврядний устрій для Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств буде введено не пізніше, ніж за 2 роки. Саме до введення в дію цього закону функції найвищого органу крайового самоврядування покладали на ТВС. Проте положення закону так і залишилися на папері. Польські власті не лише не планували вводити його в дію, а й проводили цілеспрямовану політику обмеження повноважень і сфери діяльності ТВС.

У подібному становищі перебували повітові органи самоврядування. Формально продовжував діяти закон від 12 серпня 1866 р. із відповідними змінами, який вимагав після розпуску повітової ради чи припинення її діяльності внаслідок закінчення терміну повноважень проводити вибори. На практиці це положення закону відкрито ігнорували. Повітові ради розпускали без призначення дати нових виборів. Із 74 повітових рад, охопно з Краківським воєводством, власті розпустили 43, до того ж майже винятково в українській частині Галичини¹⁴. ТВС різко виступив проти такої практики, оскільки це суперечило чинному самоврядному законодавству. Проте протести не допомогли і процес розпуску рад з одночасним

¹³ Dziennik Ustaw RP. 1922. Cz. 90. Poz. 829.

¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 770. Тимчасовий комітет самоврядування, м. Львів. Оп. 1. Спр. 1467. Арк. 11.

призначенням на їхнє місце тимчасових повітових тривав. За даними ТВС, опублікованими у звіті про його діяльність за 1923 р. і 1924 р., у Львівському воєводстві було розпущено 48 % повітових рад, у Тернопільському – 73 %, а Станіславському – 66 %. На кінець 1925 р. у Львівському воєводстві кількість розпущених рад досягла 56 %, Тернопільському – 73 %, Станіславському – 78 %¹⁵. Втручалоя у справи повітового самоврядування і МВС через призначення старост керівниками повітових відділів. Це не лише суперечило чинному законодавству, а й зовсім по-іншому трактувало саму суть самоврядування, перетворюючи його на додаток до адміністративної влади. Численні спроби протесту проти такої політики залишалися без уваги. На 1922 р. у 14 повітах Галичини повітові відділи перебували під керівництвом старост¹⁶.

Постійне втручання у справи повітового самоврядування та обмеження сфери його діяльності з боку властей в особі старост і воєвод призвело до того, що повітові відділи, у яких без винятку переважали поляки, почали протестувати. 10 квітня 1926 р. відбувся з'їзд членів повітових відділів, на якому розглядали цю ситуацію. У прийнятій ухвалі було висловлено рішучий протест проти урядової політики щодо повітового самоврядування. У ній, зокрема, заявляли: «Делегати повітових рад вимагають обмеження права воєвод до втручання в справи самоврядування; вимагають вільного розпорядження бюджетом, що спирається на потреби населення повіту; вимагають обмеження втручання старост в діяльність повітових відділів»¹⁷. І на цей раз протести не допомогли.

Не обминула політика розпуску й ради найнижчого ступеня – сільські та міські. Процес їх масового розпуску розпочався влітку 1919 р. Спеціальною постановою від 12 червня уряд наділив старост повноваженнями розпускати ради. Генеральний делегат уряду видав відповідне розпорядження, у якому прямо зазначалося, що необхідно створювати тимчасові громадські уряди у складі не менше п'яти осіб «під політичним оглядом повністю надійних, на чю лояльність можна сподіватись»¹⁸. Головним критерієм в оцінці діяльності ради для старости були не результати її господарської діяльності

¹⁵ Там само. Спр. 1438. Арк. 12.

¹⁶ Там само. Спр. 1467. Арк. 12.

¹⁷ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 131. Арк. 2.

¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 33. Спр. 2030. Арк. 8.

чи фінансового становища конкретної громади, а національність та особиста політична лояльність керівників громад. Досить поширеною була практика перевірки старостою їхніх політичних поглядів. У донесенні старости Рогатинського повіту (Станіславське воєводство) до президії намісництва у Львові від 12 серпня прямо зазначено: «Щодо змін в особах начальників громад розпочав розслідування з метою виявити їх лояльність, а якщо буде необхідність усунення їх з посади, неухильно буду діяти згідно з рескриптом від 12 червня 1919 р. і донесу це в Президію»¹⁹. На практиці перевірка лояльності означала розпуск передовсім тих громадських рад, які склалися з українців. Іноді було достатньо скарги кількох поляків – мешканців громади – з вимогою розпустити раду, щоб це було зроблено. Наприклад, у донесенні на начальника громади і поліцію в Миколаєві (Львівське воєводство) від 10 квітня 1920 р. прямо вказано: «1) міська поліція складається з самих українців; 2) керівником громадського уряду є русин; 3) оголошення в громаді відбуваються в руській мові; 4) русини ... проводять різноманітні наради з начальником громади»²⁰. Реакція Намісництва була швидкою. Вже 23 квітня старости доручили розглянути скаргу²¹. Подібна мотивація розпуску громадської ради була і в листі старости до громадської зверхності громади Кутаїв (Львівський повіт): «З метою впорядкування місцевих громадських стосунків, які під час українського вторгнення прийшли в розлад, і запевнення громаді належної адміністрації усуваю теперішню, встановлену нелегальним українським урядом громадську зверхність і запроваджую тимчасово, аж до відкликання провізоричний громадський уряд»²². Повітовий староста в Жовкві (Львівське воєводство) вже в лютому 1920 р. повідомляв намісництво, що в усіх громадах повіту діють тимчасові уряди, бо попередні були розпущені «з політичних мотивів»²³.

Розпуск громадських рад набирає масовості. Відповідним розпорядженням старости Дрогобицького повіту (Львівське воєводство) лише протягом 9, 11, 13 та 14 серпня 1920 р. у повіті розпущено 19 громадських рад і лише в 2 із них (громади Літинія та

¹⁹ Там само. Оп. 8. Спр. 4037. Арк. 2.

²⁰ Там само. Оп. 8. Спр. 3809. Арк. 23–24.

²¹ Там само. Арк. 40.

²² Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 2.

²³ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 33. Спр. 2057. Арк. 1.

Раделич) на посаду голови тимчасового громадського уряду були призначені українці²⁴. У наступні декілька днів така ж доля спіткала ще 26 громадських рад цього ж повіту²⁵. Процес розпуску рад охопив усі без винятку повіти Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств. Зокрема, 10 лютого 1921 р. у Тлумацькому повіті (Станіславівське воєводство) було розпущено 6 громадських рад²⁶. Якщо у грудні 1921 р. в усіх повітах Станіславського воєводства залишалися ще громади, де діяли виборні ради, то в 1924 р. у Богородчанському, Городенківському, Надвірнянському, Печеніжинському, Сколівському, Тлумацькому повітах не залишилося жодної²⁷. У Тернопільському воєводстві лише в повітах Скалат і Радехів залишилося кілька не розпущених рад²⁸.

Робилися окремі спроби протестувати проти такої політики властей, проте вони, як правило, залишалися без уваги. Зокрема, посол Є. Бобровський 20 квітня 1920 р. звернувся із запитом до міністра внутрішніх справ у справі «толерування Генеральним делегатом уряду анархії в самоврядуванні в Малопольщі»²⁹. З подібним запитом до міністра у справі непризначення виборів до органів місцевого самоврядування в Тербовлянському повіті Тернопільського воєводства виступив посол З. Путек. У запиті зазначено: «В усіх сільських і міських громадах Тербовлянського повіту староста розпустив громадські ради і усунув виборну громадську верхність, а на її місце призначив комісарів з іменованими прибічними радами. Незважаючи на те, що згідно положень громадського закону через 6 тижнів після призначення комісара повинні бути призначені вибори до громадської ради, староста вибори не призначив, а комісари керують далі»³⁰. Всього, за даними звіту ТВС, на кінець 1924 р. із 3 700 сільських громадських рад не діяло 2 584³¹. З них у Львівському воєводстві розпущено 779 рад, що становить 35 % від

²⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 8. Спр. 3075. Арк. 2–38.

²⁵ Там само. Оп. 8. Спр. 3076. Арк. 2–52.

²⁶ Там само. Оп. 8. Спр. 4952. Арк. 1–6.

²⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 9. 55 арк.

²⁸ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 231. Тернопільське воєводське управління. Оп. 5. Спр. 87. Арк. 17, 25.

²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 8. Спр. 4142. Арк. 7.

³⁰ Там само. Спр. 5011. Арк. 1.

³¹ Целевич В. Практичний poradnik pro vıborchu ordınacıju do gromad v Galıchını. Львів, 1927. С. 4.

загальної кількості, у Тернопільському – 1 016 рад, а це 94 %, у Станіславівському – 789 рад, чи 87 %, відповідно.

Подібна ситуація склалася і в міських радах. У Львівському воєводстві розпущено 53 % міських рад, у Тернопільському – 57 %, а у Станіславівському – 76 %. Для порівняння треба відзначити, що у Краківському воєводстві було розпущено лише 1 % сільських громадських рад і 34 % міських³². Варто зауважити, що ради різних рівнів розпускали не лише з ініціативи властей, але, так би мовити, законним шляхом – унаслідок закінчення терміну їх дії. Проте в таких випадках уряд не поспішав із проведенням виборів у громадах, як цього вимагав закон, у якому стверджувалося, що вони повинні бути проведені не пізніше трьох місяців від дня розпуску ради. Натомість власті призначали т. зв. наказних комісарів (іноді їх називали наказними війтами чи бургомістрами). Для допомоги цим чиновникам призначали тимчасові прибічні ради з кількох осіб. Іноді, на основі інструкцій своїх начальників, тобто старост, тимчасові ради присвоювали собі функції, які їм не належали.

Особливо це стосується шкільництва. Неодноразово на підставі ухвал, прийнятих прибічною радою, шкільні інспектори змінювали в українських школах мову викладання – з української на польську. Протести громади не допомагали. Особливе невдоволення селян спричиняла позиція громадських урядів під час шкільного плебіситу. Для одержання дозволу на навчання дітей у школі рідною мовою, за законом від 31 липня 1924 р., батькам необхідно було подати шкільну декларацію з підписами не менше 40 осіб. Для того, щоб декларацію визнали дійсною, батькам необхідно було офіційно підтвердити свої підписи. Ця функція, згідно з розпорядженням Міністерства освіти, належала громадським урядам, тобто війтам, наказним комісарам чи бургомістрам. У 1925 р. було проведено шкільний плебісцит, під час якого влада вдалася до тиску на батьків із метою недопущення викладання у школах українською мовою. Були зафіксовані численні випадки відмови в підтвердженні підписів батьків під шкільними деклараціями. Бургомістр Яворова відмовився підтвердити підписи, не пояснюючи причини. Так само вчинив наказний комісар у громаді Лагодів Перемишлянського повіту³³. У громаді Сороки (повіт Бучач)

³² Діло. 1926. 15 липня.

³³ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Львівське воєводське управління. Оп. 11. Спр. 1958. Арк. 19.

наказний комісар П. Пруцак на вимогу батьків підтвердити підписи заявив, що мусить у цій справі порадитися із старостою, а повернувшись від нього, відмовився це зробити. У відповідь на скаргу батьків староста порадив їм подати на комісара письмову скаргу. У громаді Новоставне того ж повіту комісар відмовився підтвердити підписи, вимагаючи від селян письмового дозволу старости. У громаді Воля Висоцька (повіт Жовква) комісар відмовився виконувати свої обов'язки без пояснення причин. У громаді Шегині (повіт Перемишль) комісар відмовив українським батькам у підтвердженні підписів. У відповідь на скаргу селян староста заявив, що комісар може, але не зобов'язаний це робити³⁴. Ніякі розпорядження вищих властей не змогли примусити комісара Мальчиць (повіт Городок Ягайлонський) підтвердити підписи на шкільних деклараціях. Він прямо заявив, що не робитиме цього. А у громаді Суховоля того ж повіту комісар сказав, що не підтвердить підписи, тому що не має відповідного розпорядження. Оригінально пояснив свою відмову війт громади Домажир (повіт Городок Ягайлонський). Він прямо констатував: «Тепер наша влада і ми робимо, що хочемо. Нам руського язика не треба»³⁵. У Чортківському повіті факти відмови керівників громадських урядів підтвердити підписи були зафіксовані у громадах Швайковець, Нагорянки, Хом'яківка, Скородинець, Старий Чортків, Колиндян, Дятковець, Романівка³⁶. У громаді Пікуловичі (Львівський повіт) наказний комісар Я. Мушинський заявив, що він відмовляється підтверджувати підписи, бо йому заборонили це робити. Староста повіту відмовився розглядати скаргу і відіслав батьків до повітової шкільної ради³⁷. На підставі ухвали прибічної громадської ради с. Лисиничі (Львівський повіт) ще 19 травня 1924 р. Кураторіум Львівського шкільного округу поміняв мову викладання у школі з української на польську. Вже 26 травня 1924 р. жителі села внесли протест до Міністерства освіти і віровизнання. Незважаючи на те, що не було прийнято остаточного рішення, мова викладання була змінена³⁸. Подібний випадок відбувся у громаді Скварява Нова Жовківського повіту в жовтні 1924 р.³⁹

³⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Львівське воеводське управління. Оп. 11. Спр. 1958. Арк. 43.

³⁵ Там само. Спр. 1963. Арк. 6.

³⁶ Там само. Арк. 22.

³⁷ Там само. Спр. 1958. Арк. 46.

³⁸ Там само. Арк. 52.

³⁹ Там само. Арк. 80.

Підсумки плебісциту, які залежали від позицій громадських урядів, були відповідними. Якщо до 1925 р. у Станиславівському воєводстві налічувалося 793 українських і 346 польських шкіл, то після плебісциту українськими залишилися 337 шкіл, зате 487 стали утравквістичними і 285 – польськими⁴⁰. До кінця 20-х років ХХ ст. таке становище стало типовим для всієї Галичини.

Чисельність громад, де вся влада була зосереджена в руках наказних комісарів, постійно зростала. Якщо 1924 р. із 6 275 громад Галичини у 2 300 правили наказні комісари, то 1925 р. чисельність таких досягла 3 500⁴¹. Цей процес тривав. На всі вимоги громадськості провести вибори офіційні власті відповідали відмовою, пояснюючи її тим, що сейм ще не прийняв нового самоврядного законодавства. Урядовим структурам було вигідно тримати під контролем, хоча і в повному безладі, органи самоврядування всіх рівнів, навіть якщо такий стан речей порушував ст. 3 Конституції 1921 р., яка твердила про устрій держави на засадах широкого територіального самоуправління⁴². А ст. 65, 66 та 67 вирішували деякі засади організації самоврядування⁴³. Показово, що відмова у проведенні виборів до сільських, міських і повітових рад стосувалася лише Галичини. У всіх інших регіонах країни відносини у сфері самоврядування були частково внормовані. У Краківському воєводстві вибори до сільських і міських рад проведено на основі старих австрійських законів із відповідними змінами до них. Так само на території колишньої «пруської займанщини» – на основі дещо зміненої пруської виборчої ординації. На території колишнього Конгресового Королівства було введено в дію тимчасовий закон про організацію самоврядування та проведено вибори до повітових сеймиків. Навіть у Волинському воєводстві проведено вибори до самоуправних установ на основі спеціально прийнятих урядових ухвал⁴⁴. Галичина в цьому плані залишалася винятком.

Безперечно, однією із причин затримки із проведенням виборів до органів місцевого самоврядування в Галичині було не лише

⁴⁰ Макарчук С. А. Этносциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. С. 156.

⁴¹ Свобода. 1927. 13 лютого.

⁴² Konstytucja Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. Lwów; Warszawa: Atlas, 1926. Art. 3.

⁴³ Ibid. Art. 65–67.

⁴⁴ Діло. 1926. 15 липня.

намаганням властей не допустити українське населення до участі в них, але й через узаконення анархії та беззаконня в самоврядних інституціях упродовж тривалого часу знищити ті традиції громадського життя австрійського формату, що жили серед українців Галичини.

Подібне становище з організацією самоврядування в південно-східних воєводствах і особливо призначення та методи правління у громадах наказних комісарів спричиняли протест населення. Обговорювали цю проблему і на засіданнях сейму. Ще в лютому 1923 р. послы Я. Бриль та Я. Павловський внесли на розгляд парламенту подання у справі проведення виборів до громадських рад, проте конкретної ухвали не було прийнято⁴⁵. Після цього справою почала займатися Адміністративна комісія сейму, але також без конкретних результатів.

Урядові кола на офіційному рівні не заперечували катастрофічного стану справ з організацією місцевого самоврядування в Галичині, але всю відповідальність за такий стан речей перекладали на сейм і сенат. Треба зазначити, що польські уряди не відзначалися стабільністю та часто існували лише декілька місяців. Саме так трапилося з урядом генерала В. Сікорського, який, не маючи підтримки в сеймі, змушений був лавірувати між посольськими клубами.

Внаслідок цього уряд не зміг виробити єдиної державної політики щодо місцевого самоврядування, як і провести в парламенті необхідні закони, зокрема самоврядні. Більшість послів у сеймі розуміла, що довго так тривати не може, тому вирішила створити нову парламентську більшість із чіткою програмою дій та доручити їй формування нового уряду. 17 травня 1923 р., після тривалих переговорів, відповідну угоду підписали⁴⁶ представники ННС, християнські демократи та представники ПСЛ «П'яст». Особливий інтерес викликав її текст, оскільки він дає уявлення про політику цих партій щодо національних меншин і фактично став першим офіційним документом, у якому значну увагу було приділено справі організації системи органів місцевого самоврядування. Вже в першому пункті зазначено: «Національний польський характер має бути забезпечений в устрої держави і самоврядуванні. Польська мова повинна вживатись як урядова в адміністрації та самоврядуванні на

⁴⁵ Sprawa Ludowa. 1923. 18 lutego.

⁴⁶ Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. Warszawa: Editions spotkania, 1990. S. 285.

всій території країни ... Польський вплив у самоврядуванні буде забезпечений відповідними виборчими ординаціями до громадських, повітових і воєводських рад ... Необхідно запровадити принцип посередності виборів до самоврядування II і III ступенів (повітового і воєводського)»⁴⁷. Так, ця програма передбачала значне обмеження прав національних меншин не лише в культурному, політичному та національному житті, а й у сфері самоврядування. А оскільки в польських урядах із 1923 р. по 1926 р. переважали ендеки, то ця угода була покладена в основу національної політики офіційної Варшави⁴⁸.

Новостворений уряд на чолі з В. Вітосом проіснував недовго – з 28 травня 1923 р. по червень 1923 р. В. Вітоса на посаді прем'єр-міністра замінив В. Кернік. Цього ж місяця при вступі на посаду новий прем'єр виголосив промову, у якій заторкнув проблему самоврядування. Він пообіцяв призначити дату проведення виборів до органів місцевого самоврядування. В. Кернік дотримав свого слова і 28 липня 1923 р. у пресі з'явилося його відповідне розпорядження. У ньому, зокрема, зазначено: «Відносини, які виникли внаслідок світової війни, та надія швидкого опертя устрою сільських та міських громад і виборчого права до представництва в цих органах на нових правових основах, стримувало до цих пір Міністерство внутрішніх справ від розписання виборів у згаданих громадах. Однак, зважаючи на те, що праця Сейму і Сенату над проектами законів про територіальне самоврядування і пов'язану з ними виборчу ординацію з огляду на розмір і значення предмету, мабуть, триватиме довгий час, а даліше відкладення виборів було б рівнозначне підтримці аномальних відносин в самоврядуванні, змушений наказати наступне. Пан воєвода негайно видасть відповідні укази з метою проведення виборів громадських представництв в сільських громадах»⁴⁹.

Вибори повинні були відбутися на основі австрійських законів через два місяці після їхнього призначення. Але дуже швидко з'ясувалося, що прем'єр поквапився із призначенням. Ряд положень виборчої ординації робили неможливою участь у виборах значної кількості польського населення і передовсім колоністів. Зокрема, п. 6 закону від 12 серпня 1866 р. твердив, що членами громади, а отже, і право

⁴⁷ Witos W. *Moje wspomnienia*. Paryż: Instytut Literacki, 1965. T. 3. S. 36–37.

⁴⁸ Кондратюк В. О., Зайцев О. Ю. Суспільно-політичне життя в Україні в 20–30 рр. Львів, 1993. С. 47.

⁴⁹ ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 1.

брати участь у виборах, мають ті громадяни, які не менше року проживають у громаді і сплачують місцевий податок⁵⁰. Так, у разі проведення виборів у сільських громадах більшість здобули б українці. А цього польський уряд не хотів і аж ніяк не міг допустити. Першими проти виборів виступили старости. Вже у вересні 1923 р. вони почали звертатися до воеводських управлінь із повідомленнями про нецільність їхнього проведення. Зокрема, староста в Тлумачі (Станіславівське воєводство) пояснював це тим, що в голосуванні не зможуть взяти участі власники двірських маєтків⁵¹. Староста Жидачівського повіту також звернувся із проханням відкласти вибори. І хоча в кількох громадах повіту вони все ж таки відбулися, староста не дозволив новообраним радним виконувати свої обов'язки⁵². Згодом проти проведення виборів виступили львівський, тернопільський і станіславівський воеводи. Особливо різко критикував спроби уряду провести вибори львівський воевода К. Грабовський⁵³. Після відповідного тиску на прем'єр-міністра було вирішено їх відкласти, як згодом з'ясувалося, на невизначений термін⁵⁴.

Незважаючи на невдалу спробу проведення виборів, ця акція мала певні позитивні результати, оскільки поставила питання становища органів місцевого самоврядування в центрі уваги громадськості, хоча і не на тривалий час, змусила політичні партії, як українські, так і польські, висвітлити свою позицію щодо цієї проблеми.

Серед основних українських політичних партій, що діяли на той час, – народно-трудова, радикальної, християнсько-суспільної й соціал-демократичної – найбільшу увагу проблемам самоврядування приділяла УРП. 1 квітня 1923 р. у Львові відбувся її з'їзд, на якому значну увагу було приділено самоврядуванню. У прийнятій резолюції заявлено: «З'їзд УРП протестує проти ліквідації громадського самоврядування на українських землях польськими адміністративними властями»⁵⁵. Після отримання повідомлення про призначення виборів, керівництво УРП розпочало активну підготовку до них. 23 вересня

⁵⁰ Баран С. Галицький закон громадський з 1866 р. зі всіма пізнішими змінами. Львів: Громадська самоуправа, 1927. С. 6.

⁵¹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 48.

⁵² Там само. Арк. 57.

⁵³ Діло. 1923. 13 жовтня.

⁵⁴ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 61–62.

⁵⁵ Громадський голос. 1923. 7 квітня.

1923 р. відбулося засідання Головної управи УРП, на якому було прийнято таку постанову: «Головна Управа УРП визнає потребу взяти якнайбільш активну участь у виборах до громадських рад та інших самоуправних інституцій та закликає всі партійні установи і поодиноких членів докласти всіх зусиль, щоб ці вибори пройшли по думці і по інтересах українських працюючих мас»⁵⁶. На сторінках друкованого органу УРП газети «Громадський голос» з'явилось чимало матеріалів, що стосувалися майбутніх виборів, роз'яснювали положення виборчої ординації. Всього протягом 1923 р. у восьми номерах «Громадського голосу» були статті, присвячені майбутнім виборам.

Решта українських політичних партій практично не приділили уваги виборам. 21 травня 1923 р. у Львові був скликаний перший повоєнний з'їзд УНТП. На ньому було ухвалено т. зв. автономістичну резолюцію, що означало повний поворот у дотеперішній політиці трудовиків. Проте ця концепція протрималася лише вісім місяців і її скасували 21 квітня 1924 р. Що стосується політики партії в галузі самоврядування, то вона опинилася поза увагою її керівництва. З'їзд обмежився протестом проти наявного стану речей. У прийнятій резолюції зазначено: «Народний з'їзд протестує проти безправного скасування громадської самоуправи та домагається негайного проведення нових законних виборів до громадських рад в Східній Галичині»⁵⁷. УСДП взагалі зникла з політичної арени, оскільки 30 січня 1924 р. її заборонила польська влада⁵⁸. Друковані органи цих партій – газети «Діло», «Свобода», «Вперед» – обмежилися повідомленнями про розпорядження прем'єр-міністра В. Керніка про призначення виборів. За весь 1923 р. у «Ділі», хоча це щоденна газета, з'явилось лише дві статті, що торкалися самоврядної тематики⁵⁹. Згодом у редакційній статті «Діла», опублікованій 1926 р., визнано: «Той незаконний стан, в якому перебуває місце самоврядування вже декілька років, якось не знайшов в нас відповідної зацікавленості»⁶⁰.

⁵⁶ Там само. 6 жовтня.

⁵⁷ Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: документи і матеріали: в 3 т. / ред.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 2: Міжвоєнний період. С. 91.

⁵⁸ Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 3.

⁵⁹ Діло. 1923. 14 вересня, 13 жовтня.

⁶⁰ Діло. 1926. 24 січня.

Щодо польських політичних партій, то ситуацію з виборами намагалися використати для себе передусім опозиційні уряду ліві партії. У редакційній статті «Dziennika Ludowego» – органу ППС, зокрема, стверджено: «Уряди міських і сільських громад існують ще з довоєнних часів або їх змінено урядовими комісарами з прибічними радами. Цей ненормальний стан вимагає негайної зміни»⁶¹. 14 листопада 1923 р. відбувся конгрес цієї партії, на якому було прийнято спеціальну резолюцію, присвячену стану місцевого самоврядування. Зокрема, стверджено: «Стосовно катастрофічного стану самоврядування в Польщі конгрес вважає за необхідне якнайшвидше ухвалення Сеймом закону про самоврядування. Виступає за єдиний закон для всієї Польщі»⁶². Значну увагу проблемам самоврядування ППС приділяла і після того, як стало зрозуміло, що вибори так і не відбудуться. Саме з ініціативи цієї партії 7–8 грудня 1924 р. у Варшаві відбувся з'їзд самоврядних діячів ППС. На ньому було представлено 39 міст з усієї Польщі, зокрема і з Галичини. Посол Р. Яворовський у виступі піддав гострій критиці внесені урядом проекти законів про самоврядування, схарактеризував політику правих угруповань як таку, «що прагне звести роль самоврядування до нуля»⁶³. На з'їзді були остаточно визначені основні цілі політики партії у справі самоврядування, а саме: ППС виступала за п'ятиприметникове право голосу, проти надмірних повноважень органів контролю, проти затвердження складу магістрату адміністративними властями. Значну увагу було приділено аналізу стану міського самоврядування в Галичині. Зокрема, гостро розкритиковано австрійське самоврядне законодавство, виборчі ординації, комісарське правління. У прийнятій резолюції зазначено: «З'їзд самоврядних діячів ППС закликає до енергійної боротьби за повернення міського самоврядування в Малопольщі і до внесення в Сейм пропозиції про поширення дії закону про міську виборчу ординацію в Конгресівці на цілу Малопольщу»⁶⁴.

Подібне становище щодо виборів зокрема та організації самоврядування загалом займало ПСЛ. Друкований орган цієї партії – «Sprawa Ludowa» – приділив значну увагу самоврядній проблематиці, про що свідчать вісім публікацій за 1923 р. Що стосується

⁶¹ Dziennik Ludowy. 1923. 25 kwietnia.

⁶² Robotnik. 1923. 7 października.

⁶³ Samorząd Miejski. 1925. T. 5. S. 72.

⁶⁴ Ibid. S. 73–74.

проурядових польських політичних партій, то вони обійшли це питання майже повним мовчанням. Коли стало зрозуміло, що вибори так і не відбудуться, зацікавлення самоврядною тематикою почало зменшуватися, стан справ у громадському самоврядуванні знову опинився поза увагою основних політичних сил краю.

Залишилася складною і неврегульованою ситуація в міській раді й магістраті Львова. Після падіння ЗУНР Львів залишався головним осередком політичного й суспільно-економічного життя західних українців. У Львові було зосереджено правління основних українських політичних партій та організацій. За офіційними даними, у Львові на 1931 р. на 312 231 мешканця припадало 35 149 українців, що становило 11,3 % від загальної кількості населення⁶⁵. За підрахунками самих українців, їхня кількість сягала майже 60 тис.⁶⁶. Отже, чисельність українського населення становила значний відсоток. Саме тому воно було зацікавлене у своєму представництві в міській раді. Це давало змогу впливати на діяльність ради та магістрату, особливо на ухвалення бюджету міста, а отже, і на виділення з нього коштів на потребу українських організацій та установ.

Перебуваючи під юрисдикцією Австро-Угорщини, місто управлялося на основі окремого статуту від 14 жовтня 1870 р. Опіраючись на маєтково-податковий ценз, статут був спрямований проти українського елемента в місті, про що свідчить відсутність українців у складі ради і магістрату. Останні передвоєнні вибори до міської ради відбулися 16 січня 1913 р.⁶⁷. Українці були представлені в новообраній раді лише одним радним – І. Павлишаком. Та ввійшов він до складу ради не як представник від української громади Львова, а був обраний як представник міщанства із загально-міщанського виборчого списку⁶⁸.

Військові дії в Галичині й захоплення російськими військами Львова паралізували діяльність міської ради та магістрату. Тому після повернення австрійських військ до Львова в червні 1915 р. Галицьке намісництво своїм указом 30 червня 1915 р. розпустило міську раду і призначило урядового комісара в особі старости К. Грабовського, що було необхідним заходом, оскільки президент міста Юзеф Нойман ще на початку війни покинув Львів, а три

⁶⁵ Sprawy Narodowościowe. 1937. Nr 5–6. S. 575.

⁶⁶ Нова зоря. 1939. 25 травня.

⁶⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 4. Спр. 5173. Арк. 1.

⁶⁸ Наш прапор. 1934. 3 червня.

віцепрезиденти опинилися в російському полоні. У лютому 1917 р. К. Грабовського було звільнено з посади і на його місце призначено Т. Рutowського⁶⁹.

У грудні 1917 р. Львів знову став резиденцією Галицького намісництва і справа відновлення львівського самоврядування стала актуальною. Проте провести вибори в умовах, коли тривала війна, стало неможливо. Саме тому 31 січня 1918 р. була призначена Тимчасова міська рада. Її чисельність становила 100 осіб⁷⁰. Представництво українців у ній було мінімальним – лише п'ять осіб, зокрема радними призначили: С. Федака, С. Громницького, Т. Лежогубського, В. Нагірного, С. Онишкевича⁷¹. Кількість радних-українців не відповідала ні силі, ні значенню українського населення міста. Створена указом намісництва Тимчасова міська рада діяла до розпаду Австро-Угорщини. Відбувалися лише персональні зміни в керівництві міста. 11 березня 1918 р. було звільнено з посади комісара Тадеуша Рutowського і на його місце призначено колишнього посла до Віденського парламенту В. Стисловича⁷².

Восени 1918 р. Австро-Угорщина перестала існувати. На початку 1919 р. польський Тимчасовий правлячий комітет, який після захоплення польськими військами в листопаді 1918 р. Львова зосередив владу в місті у своїх руках, указом від 12 січня 1919 р. надав Тимчасовій раді всі права органу міського самоврядування. Чисельність радних збільшили до 150 осіб. Проте зі збільшенням кількості радних кількість українців у ній не зростає. Навпаки, після смерті Т. Лежогубського, С. Онишкевича та В. Нагірного їх залишилося двоє⁷³. 17 лютого 1919 р. Ю. Ноймана обрали президентом міста⁷⁴. Становище радних-українців було безнадійним. Жодна з його пропозицій не знаходила підтримки. Інтереси українського населення Львова взагалі не брали до уваги, а самих радних ігнорували. Це призвело до того, що українські радні 2 березня 1919 р. заявили про вихід із ради. Безпосереднім приводом до такої акції протесту став той факт, що, прибувши на засідання ради, вони почули від її члена Т. Дверницького заяву, що «українцям немає місця

⁶⁹ Діло. 1930. 3 квітня.

⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Галицьке намісництво. Оп. 4. Спр. 5174. Арк. 23.

⁷¹ Діло. 1930. 3 квітня.

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 2. Магістрат м. Львова. Оп. 26. Спр. 8. Арк. 106.

в раді м. Львова». Решта радних промовчала⁷⁵. Для п'ять українців⁷⁶, стільки ж – у Станіславові⁷⁷.

Тимчасова міська рада, створена ще 1919 р., керувала містом до 1927 р. Про будь-який вплив української громади міста на міську раду взагалі говорити не доводиться. Не було прийнято жодної ухвали щодо виділення додаткових коштів для українських установ у місті. Українське населення та його потреби ігнорували. Сама діяльність магістрату Львова супроводжувалася періодичними скандалами, пов'язаними з низкою виявлених зловживань його керівництва. Про результати діяльності магістрату свідчать також неодноразові перевірки, проведені ТВС. Окрім того, МВС створило спеціальну слідчу комісію, яка виявила багато фактів зловживань і використання службового становища посадовими особами магістрату. З цього приводу львівський воевода Пйотр Дунін-Борковський заявив: «Перевірка дала негативні результати. Подальше існування теперішньої міської ради неможливе»⁷⁸. Опіраючись на звіти комісії, він указом 31 серпня 1927 р. розпустив міську раду, звільнив віцепрезидента та президента міста Юзефа Ноймана з посади і передав управління урядовому комісару Янові Стшелецькому. Одночасно була створена Прибічна рада чисельністю 60 осіб, яка мала лише дорадчі функції⁷⁹.

Так, самоврядування у Львові перебувало в такому ж стані, як громадське і повітове. Потрібно зазначити, що не було прийнято жодної ухвали, яка би скасовувала дію статуту міста 1870 р. Проте політика адміністративних властей, спрямована на повне підпорядкування міських, робила цей документ фікцією. Українці в міській раді були представлені мінімальною кількістю і не мали жодного впливу на її діяльність.

Становище в органах місцевого самоврядування всіх рівнів залишалося складним. Відмова проводити нові вибори, правління наказних комісарів, які не несли відповідальності перед громадами,

⁷⁵ Історія Львова в документах і матеріалах / упоряд.: У. Я. Єдлінська та ін., редкол. М. В. Брик. Київ: Наукова думка, 1986. С. 15.

⁷⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 32. Тернопільське міське управління. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1.

⁷⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 27. Станіславське міське управління. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 40.

⁷⁸ Dziennik Lwowski. 1927. 22 sierpnia.

⁷⁹ Ibid. 2 wszesnia.

не сприяли нормалізації ситуації. Навпаки, такий стан речей сприяв зловживанню комісарами службовим становищем. Саме їхнє правління спричиняло найбільший спротив українського населення. Якщо врахувати той факт, що в більшості наказними комісарами призначили поляків, то стосунки між ними і громадами характеризувалися не лише гострими господарськими конфліктами, а й міжнаціональними. Це не сприяло міжнаціональному порозумінню і лише поглиблювало українсько-польські протиріччя. Випадки самоуправства комісарів, нехтування інтересами громади, розбазарювання громадського майна ставали все численнішими та поступово заповнили сторінки преси.

Особливу увагу цій проблемі, як і в попередні роки, приділяла УРП. На сторінках її органу – газети «Громадський голос», починаючи з травня 1925 р., з'являється рубрика «З життя міста і села», спеціально присвячена висвітленню методів правління наказних комісарів у громадах. Практично в кожному номері протягом 1926–1927 рр. друкували матеріали, присвячені цій проблемі. Ця цілеспрямована та тривала акція мала позитивні наслідки. Справа організації і діяльності органів місцевого самоврядування знову набувала актуальності. Проте треба відзначити, що інші політичні партії не виявили значної зацікавленості. Інтерес до самоврядного життя був епізодичним. Що стосується ставлення польських політичних сил до цієї проблеми, то його яскраво ілюструє вислів посла сейму М. Козловського, який заявив: «Краще, щоб в Малопольщі панував “комісарський стан” у 128 містах і 2 400 селах, ніж через нові громадські вибори до влади прийшло українське населення»⁸⁰.

Особливий резонанс у країні мали випадки, коли безгосподарність комісарів призводила до селянських бунтів і сутичок із поліцією. Такі випадки були не поодинокі. Зокрема, факти селянських виступів зафіксовані в селах Верхні Гаї, Селиська, Дашава, Солонка Львівського воєводства⁸¹. Так, у березні 1927 р. 12 селян із с. Бикова були притягнуті до судової відповідальності за звинуваченням у вчиненні опору властям. Розгляд справи відбувався в суді м. Самбора. З акта обвинувачення випливає, що місцевий наказний вїйт за згодою прибічної ради вирішив продати дві десятини

⁸⁰ Громадський голос. 1936. 6 червня.

⁸¹ Громадський голос. 1937. 22 січня.

громадського пасовища. Цю ухвалу затвердив повітовий відділ та староста. Але громада села звернулася до ТВС у Львові зі скаргою на таке рішення. Розгляд справи затягнувся. Та, незважаючи на відсутність остаточної ухвали, вїт вирішив продати землю. Під час передачі виникла бійка, внаслідок якої постраждав поліцейський. Своїм рішенням суд визнав незаконним продаж громадського майна, скасував рішення повітового відділу та звільнив майже всіх обвинувачених, окрім кількох безпосередніх учасників бійки⁸². Наказний комісар с. Пасічне (Станіславський повіт) був звинувачений у вирубці 15 моргів лісу, привласненні грошей⁸³.

Конфліктна ситуація виникла і в с. Саджавки. 29–31 березня 1927 р. цю справу розглядав окружний суд у Станіславові. До відповідальності було притягнуто 34 жителі села. Причиною конфлікту між громадою і наказним комісаром стала спроба останнього продати кілька десятків десятин громадського поля. Дійшло до бійки між громадою й родиною комісара. Староста змушений був усунути комісара з посади, а проведена перевірка виявила ще й інші його зловживання; 33 селян було засуджено на декілька днів ув'язнення⁸⁴.

Самоуправство наказних комісарів виявлялося не лише в питаннях, пов'язаних з управлінням громадським майном. Як впливає з донесення поліції до Львівського староства, «начальник громади в Сецехові Я. Файда самовільно, без дотримання приписів закону, доповнив комплект членів громадської ради, добираючи до них своїх родичів. У громаді панують непорядок і немає контролю над фінансами і майном громади»⁸⁵. Населення фактично було беззахисним та безсилим перед сваволею наказних комісарів. Ніякі норми закону не мали впливу на їхню поведінку. Факт їх призначення на посаду робив наказних комісарів непідзвітними громаді. Населенню села залишалося хіба що апелювати до вищих органів влади. Показовою у цьому плані була ситуація, що склалася у громаді Винники (Львівський повіт). Протягом 1919–1927 рр. тут змінилося три наказні комісари. Причому їхні звільнення з посад завжди супроводжувалися скандалами та взаємними звинуваченнями у

⁸² Там само. 9 квітня.

⁸³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 23. Станіславський повітовий відділ самоврядування. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5.

⁸⁴ Громадський голос. 1927. 1 травня.

⁸⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 563. Арк. 3.

зловживанні владою. Проте найбільше запам'ятався жителям Винників наказний комісар Макс Вейс, що керував громадою з 1922 р. по 1924 р. Упродовж свого правління він перебував у стані перманентної війни із громадою, діяв за власним бажанням, зовсім не прислухаючись до думки селян. Скандальне правління комісара набуло розголосу, йому було присвячено кілька публікацій у пресі⁸⁶. Проте ні численні скарги селян, ні критика у пресі не дали жодних результатів⁸⁷.

Не лише самоуправство комісарів спричинило невдоволення селян. Іноді сама влада давала приводи для цього, трактуючи українців як громадян другого сорту, застосовуючи подвійні стандарти при вирішенні конфліктних ситуацій. Показовий випадок трапився у Скнилові (Львівський повіт). У 15 жителів на потреби військового аеродрому було забрано від 1 до 4 моргів поля. Власті пообіцяли, що у вигляді компенсації селяни отримають землю в іншому місці. Вони повірили обіцянкам про відшкодування і підписали необхідні документи. Проте згодом виявилось, що влада своїх обіцянок не виконала. Як наслідок селяни отримали грошову компенсацію за землю в розмірі 320 дол. за 1 морг. Особливе невдоволення спричиняв той факт, що польським мешканцям села виплатили компенсацію в розмірі 1 000 дол. за 1 морг. Протести та скарги українських селян не допомогли⁸⁸.

Травень 1926 р. докорінно змінив внутрішньополітичну ситуацію в Польщі. Державний переворот і прихід до влади Юзефа Пілсудського дав надію частині українських політиків на лібералізацію національної політики уряду. На перший погляд, федералістична програма пілсудчиків щодо національних меншин відрізнялася від інкорпораційної політики ендецьких урядів, що перебували при владі до 1926 р. Зокрема, вони пропонували піти на окремі поступки українцям. Ендецьку програму національної асиміляції замінило гасло «державної асиміляції окраїн». Проте мета обидвох програм була одна – асиміляція непольського населення. Відрізнялися вони лише засобами досягнення. Незважаючи на те, що третину населення країни становили національні меншини, урядова

⁸⁶ Wiek Nowy. 1924. 19 października.

⁸⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 3. Спр. 74. 279 арк.

⁸⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 493. Міністерство внутрішніх справ Польщі, м. Варшава. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 1–4.

програма у сфері національної політики була відсутня. До 1926 р. найприйнятнішу програму виробили польські соціалісти Тадеуш Голувком⁸⁹ і Леон Василевським⁹⁰. Тадеуш Голувко висловився за надання широкої автономії українцям Галичини із власним сеймом та урядом, акцентував увагу на організації органів місцевого самоврядування. Він зазначав: «Українське населення мусить, як мінімум, мати ті самі права і привілеї в галузі шкільництва, адміністрації і судочинства, які мали за часів австрійських. Мусять якнайшвидше відбутися на підставі демократичної виборчої ординації вибори до громад, сеймиків і міських рад, які втягнуть українське населення до спокійної самоврядної праці, якої воно позбавлене зараз унаслідок престарілої антидемократичної виборчої ординації, так і тому, що вибори не проводились вже 15 років. Неуникнені тертя нехай тут ослабнуть, бо самоврядна праця дозволяє політичні та національні протиріччя замінити спільними економічними інтересами, які в першу чергу становлять обсяг діяльності самоврядних органів. Якщо хочемо істотної, а не поверхової пацифікації стосунків на селах, то мусимо якнайшвидше відбудувати самоврядне життя»⁹¹. Та навіть така поміркована програма, кінцевою метою якої було остаточне закріплення польського панування на анексованих землях, не мала шансів стати урядовою.

Не змінилася ситуація і після приходу до влади Ю. Пілсудського. Першим симптомом того, що національна політика нового уряду не зміниться, стали дебати над проектом директив для уряду у справі стосунків із національними меншинами. Цей проект 18 серпня 1926 р. представив на розгляд Ради міністрів міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський. У виступі він заявив: «На протязі семи років існування Польської держави справа національних меншин не зрушилась з місця. Що гірше – можна ствердити – що це справа загострилась і ускладнилась. Причиною такого стану, крім ряду зроблених в цій справі помилок, є також відсутність з боку уряду конкретних дій в цій області на довший час»⁹². Ствержувалось: «Асиміляція народних мас руської, німецької, жидівської чи

⁸⁹ Hołowko T. Minimalny program polityku polskiej we Wschodniej Galicji i na t. zw. «kresach». *Droga*. 1924. Nr 10. S. 4–17.

⁹⁰ Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. S. 144.

⁹¹ Hołowko T. Minimalny program polityku polskiej... S. 10.

⁹² Garlicki A. Józef Pilsudski. 1867–1935. Warszawa: Czytelnik, 1989. S. 404.

литовської національностей є фікцією; реальним завданням, яке ставить перед собою держава – втягнути ці народні маси в польську державну систему, погодити їх з цією системою»⁹³.

Особливий інтерес представляє реакція Ю. Пілсудського на запропонований проєкт. У виступі, що відрізнявся від попередників, він основну увагу приділив здобуткам у сфері поширення польських культурних впливів і державної асиміляції. Рішуче виступив за те, щоб польська мова була єдиною урядовою, захищав військове осадництво. Основний зміст його виступу полягав у тезі про те, що не належить переоцінювати національних проблем. І хоча Ю. Пілсудський прямо заперечував лише деякі постулати проєкту, вся його промова прямо суперечила головним ідеям проєкту директив. Із цього приводу польський дослідник А. Чойновський писав: «Оце, найвищий авторитетний чинник у своєму єдиному, як згодом з'ясується, широкому виступі на тему основ національної політики зайняв становище, яке свідчить про недостатнє розуміння значення цієї проблеми. З тону його виступу не випливало, щоб бачив потребу швидких змін у цій сфері»⁹⁴. Тим не менше, за ініціативою К. Млодзяновського була створена комісія з метою вироблення детальної програми національної політики. Це коштувало міністру його посади. 30 вересня 1926 р. за ініціативою послів із християнсько-демократичного клубу К. Млодзяновському був висловлений вотум недовіри. Заодно відправили у відставку міністра освіти і віровизнання А. Суйковського за його підтримку справи утворення українського університету⁹⁵. Найменші поступки національним меншинам окремих урядовців натрапляли на повне неприйняття правими і центристськими послами в сеймі. Так, дуже швидко з'ясувалося, що надії українців на нову національну політику Ю. Пілсудського марні⁹⁶. Ані він, ані його оточення не мало чіткої програми дій у цій сфері. У його оточенні не було особистостей, для яких проблематика міжнаціональних відносин була би справою особистої зацікавленості.

⁹³ Garlicki A. Józef Pilsudski. 1867–1935. Warszawa: Czytelnik, 1989. S. 404.

⁹⁴ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1979. S. 77–78.

⁹⁵ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945). Warszawa: K. i W., 1972. S. 59.

⁹⁶ Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1936. Nr 25. S. 257–258; Nr 26. S. 269–270.

Протягом кількох років уряд нічого не зробив для вноормування відносин у сфері самоврядування і налагодження його ефективної діяльності. Показово, що така бездіяльність простежувалася лише в Галичині. Підтримка штучної анархії в органах місцевого самоврядування пояснювалася побоюваннями властей, що українське населення здобуде в них вплив. Цього правляча верхівка Польщі не хотіла допустити. Така бездіяльність поступово призвела до руйнування системи місцевих органів влади, до низької ефективності їхньої діяльності. Формально не відмовляючись від законодавчої бази самоврядування часів Австро-Угорщини, ні парламент, ні уряд не поспішав із прийняттям нової. Такий стан речей у самоврядуванні, хоча і суперечив нормам чинної Конституції, повністю влаштував урядові структури. Національний аспект функціонування місцевого самоврядування, прагнення будь-що забезпечити польський «стан посядання» в них, диктував уряду саме таку лінію поведінки щодо місцевих органів самоврядування на теренах трьох південно-східних воєводств. Лише відмовляючись проводити вибори до органів самоврядування та повністю контролюючи останні, уряд здобув можливість забезпечити перевагу польської меншості над українською більшістю у громадах.

Водночас політика властей у сфері самоврядування впродовж перших повоєнних років опосередковано висвітлила наміри уряду щодо нього в майбутньому. Постійне втручання державних структур у справи самоврядування, право необмеженого контролю з боку адміністративної влади в особі повітових старост засвідчило, що система органів місцевого самоврядування в Польщі еволюціонує в бік повного підпорядкування центральним органам влади.

Микола Іваник, *Любов Шептицька*